

Čejka, Mirek

[Grochowski, Maciej. Polskie partykuły: składnia, semantyka, leksykografia]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1989-1990, vol. 38-39, iss. A37-38, pp. 170-173

ISBN 80-210-0168-2

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101716>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pokud jde o popis systému souvětňných struktur, nezdá se zatím, že by kromě nejobecnějších vztahů spojování (přifazování) a zapojování (včleňování) propozic, nově formulovaných, mohlo dojít k nějakým zásadnějším změnám v jeho popisu či dokonce k odhalení nějakých obecnějších dosud nereflektovaných vlastností tohoto systému. S tímto předpokladem jsou v souladu i výklady recenzované učebnice.

Celkově vzato, je Skladba spisovné češtiny M. Grepla a P. Karlíka dobrou, ba vynikající učebnicí. Lze tak soudit i přes leckteré výhrady k některým dílčím výkladům a tvrzením, ba i navzdory některým omylům, způsobeným nedostatečnou probádaností jevů. [Neplatí např., že konstrukce typu *je/|sou zavřen/a/o/i/y* mají vždy význam stavový; např. ve větě *Každé ráno jsou otevřena všechna okna* může mít participiální konstrukce i význam dějový.] Popis systémových formálně-významových vlastností komunikativních jednotek je však dobře rozvržen a přehledně zpracován, je obsažný, patřičně konkrétní, doložen dostatečným množstvím zprav. vhodně volených příkladů, přitom však zároveň náležitě abstraktní, obecný a celistvý, odpovídaje tak progresivní úrovni soudobé lingvistické teorie. I přes mnohdy značnou dávku abstrakce a tomu zpravidla úměrnou míru formulační složitosti jsou výklady srozumitelné a jasné; tím nabývají povahy precizně formulovaných netriviálních pojmů a vztahů. Jen někdy lze mít dojem, že určitý termín by bylo vhodné blíže osvětlit či lze vznést otázku, zda je daný termín na místě (užívá-li se např. slovesa *postulovat* ve větném kontextu *Obsah jedné věty je postulován významem predikátu věty druhé*). V jednotlivostech přináší nový vysokoškolsky zaměřený popis syntaxe soudobé spisovné češtiny mnoho závažných poznatků o vztahu formy a funkce ve struktuře komunikativních jednotek.

Nová Skladba spisovné češtiny je učebnice, byť vysokoškolská, velmi náročná a neobyčejně obtížná. Jde tu však o náročnost a obtížnost danou nikoli bezkoncepční snůškou ne zcela ujasněných poznatků, nýbrž naopak způsobenou soustavným respektováním rozporuplné složitosti dynamické, proměnné soustavy vztahů formy a funkce jazykových prostředků mezilidské komunikace.

František Štícha

Maciej Grochowski: Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia. Wrocław (Ossolineum) 1986. 152 s.

Našeho čtenáře nepřekvapí, že autor široce sémanticky pojatých monografií o prostředku činnosti (*Środek czynności w strukturze zdania*, 1975) a pojmu cíle (*Pojęcie celu. Studia semantyczne*, 1980) se ve své další monografii zabývá zdánlivě značně užší problematikou kategorie částic, jejím slovnědruhovým vymezením, jejími syntaktickými vlastnostmi i lexikologickými a lexikografickými důsledky pozorování tohoto zanedbávaného slovního druhu. Společným motivem velké řady posledních prací Grochowského je totiž hluboké promyšlení vztahů a závislostí mezi sémantickými a gramatickými rysy týchž jazykových prostředků. (Tento směr úvah signalizovala mj. už autorova stať *O wyróżnianiu jednostek opisu semantyki leksykalnej* v SPFFU, A, 29, 1981.) Od té doby věnoval Grochowski jen problematice částic dوبرou desítku stať v různých polských i zahraničních publikacích.

Recenzovaná monografie zabírá velmi široké pásmo otázek značně přesahujících tematiku částic; jsou to problémy obecně lexikologické (vymezení jednotek zkoumání) i gramatické (konstituování a aplikace metody klasifikace neflektivních slovních druhů). Teoretická východiska monografie jsou shrnuta ve 3. kapitole. (Poprvé je formuloval

již ve svém skriptu *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*. Tóruń 1982.) Základní termín — lexikální jednotku (LJ) definuje na s. 27 jako „libovolnou posloupnost distinktivních prvků (s mezerami nebo bez nich), která má globální význam“, jinými slovy „posloupnost sémanticky nedělitelnou na takové význam nesoucí podposloupnosti, které by byly prvky neuzavřených substitučních tříd“ (tj. tzv. velkých (otevřených) paradigm, srov. J. Filipec — F. Čermák, *Česká lexicologie*, Praha 1985, s. 172). Termínu lexém používá pro takovou LJ, která se dá charakterizovat z hlediska slovnědruhové příslušnosti. Lexémy flektivní klasifikuje morfologicky v souladu se Z. Salonim (*Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich*, JęzykPol 54), kdežto pro neflektivní lexémy považuje za možnou jediné klasifikaci syntaktickou; opírá se o návrh R. Laskowského (in: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1984). Ve 3. kapitole se rovněž zabývá obecnými otázkami gramatické polyfunkčnosti lexémů, nesystémovým vztahem mezi několikerou slovnědruhovou příslušností a polysémií lexémů, závislostí významu LJ na kontextu, metajazykem popisu sémantické struktury LJ (v pojetí A. Wierzbické a A. Bogusławského), vztahem synonymie a hyponymie a jejich dokazováním metodou kontradikce. V téže kapitole se obírá i otázkami větné sémantiky, zejména z hlediska tematicko-rematické struktury.

Zde se zaměříme především na následující kapitoly, neboť ty podrobně řeší otázky slovnědruhové diference neflektivních lexémů a soustřeďují se na hlavní téma — částice. Grochowského sémantická a gramatická analýza vyniká takovou důsledností a metodologickou čistotou, že se přímo nabízí k aplikaci i na náš jazykový materiál a svou formulační jasností může sloužit jako vzor pro práce s gramatickosémantickým zaměřením vůbec. (Protože je Grochowského vymezení částic poněkud užší, než jsme v domácích pracích zvyklí, budeme zde pro ně používat termínu partikule, nikoli částice.)

Čtvrtá kapitola propracovává binárně pojatou klasifikaci polských neflektivních lexémů na 14 tříd podle syntaktických kritérií. První členění odděluje lexémy, jichž se dá užívat nezávisle jako samostatných výpovědí, od lexémů samostatně nepoužívaných. První skupina se ve třech dichotomických krocích (závislost/nezávislost na verbálním kontextu; schopnost/neschopnost plnit funkci větného členu; tvoření výpovědí oznamovacích/neznamovacích, popřípadě souvýskyt/nesouvýskyt se substantivem ve vokativu) dělí na pět tříd: A odpověďové větné ekvivalenty — *dopowiedzenia* — zastupují výpovědi v závislosti na kontextu (např. *ano, owszem, no pewnie, przeciwnie, w porządku*); B onomatopola, která se mohou stávat i větnými členy ve větách oznamovacích (např. *bach, kukuryku*); C předikativní citoslovce, vyskytující se jen ve větách oznamovacích (např. *huzla, marsz, stop*); D apely, významné i se substantivem ve vokativu (např. *dzień dobry, uwaga, hallo*); E vlastní citoslovce, vyskytující se bez substantiva ve vokativu (např. *cholera, do diabła, Jezus Maria*).

Druhá skupina — lexémy nesamostatné — se člení na lexémy se spojovací funkcí a lexémy bez takové funkce. Spojovací lexémy se člení na 3 třídy ve dvou krocích (pádová rekece/ø; zaujímaní/nezaujímaní syntaktické pozice vět. členu v jednom ze spojovaných výrazů): F předložky — s pádovou rekcí; G relátory — v syntaktické pozici větných členů (např. *gdzie/kolwiek, odkąd, po co*); H spojky — se dvěma syntaktickými pozicemi. Nespojovací lexémy se buď vyskytují nebo nevyskytují v oznamovacích větách. Tyto poslední lexémy se pak člení na I modální operátory, implikující specifickou slovesnou formu, vždy v postavení před slovesy (např. *préz. niech* nebo *prét. byle, gdyby, oby*); J modifikátory deklarativnosti, neimplikující specifické slovesné tvary (např. *oży, gdzież, skądże*).

Nespojovací lexémy v oznamovacích větách se dělí na spojitelné a nespojitelné se substantivy: nespojitelnými jsou K a dverbia, která vstupují do syntaktické relace se slovesem a/nebo s adjektivem, přičemž jejich slovosledná pozice je změnitelná, aniž

se mění syntaktický vztah k příslušnému slovesu nebo adjektivu. Se substantivy spojitelné lexémy se dělí dále na ty, které jsou zároveň spojitelné se slovesem a které nejsou zároveň spojitelné se slovesem. Poslední jsou tzv. *L a d n o m i n á l n í o p e r á t o r y* (např. *bez mála, byle, lada, niespelna*). V poslední fázi dichotomického členění lexémů syntakticky podřizovaných substantivu jde o diferenciaci na *M p a r t i k u l e*, jež jsou spojitelné s vlastními jmény v nominativu, a na poslední skupinu *N — a d n o m i n á l n ě a d v e r b á l n í o p e r á t o r y*, které takovou schopnost nemají (např. *ledwie, niteco, niemal, prawie*). Partikule mohou naproti tomu vstupovat do syntaktických vztahů se substantivy bez omezení, tedy bez ohledu na gramatický tvar a syntaktickou pozici substantiva, neboť mohou být syntakticky spjaty i s proprlí v nominativu, což je forma typická pro gramatický podmět věty.

V kapitole 5. se podává obecný syntaktický popis polských partikul jakožto třídy lexémů. Podle Grochowského se dá za partikuli (patřící do lexikálního systému polštiny) považovat takový lexém, který odpovídá této množině syntaktických rysů: 1. je neflektivní, 2. neuzívá se ho jako samostatné výpovědi, 3. nemá spojovací funkci, 4. vyskytuje se v oznamovacích větách, 5. vstupuje do syntaktického vztahu se substantivem, 6. vstupuje do syntaktického vztahu se slovesem, 7. vstupuje do syntaktického vztahu s vlastním jménem v nominativu. Kromě toho mohou partikule vstupovat i do syntaktické relace s adjektivem a číslovkou, tedy s takovým větným členem, který reprezentuje libovolnou třídu flektivních lexémů.

Slovosled partikul není pevný. Změna lineárního postavení partikule ve větě má za následek změnu týkající se syntaktické relace, již je daná partikule *argumentem*. V psaném textu vstupují partikule zpravidla do syntaktické relace s větným členem bezprostředně po ní následujícím; v mluveném textu partikule vstupuje do relace s větným členem, který nese větný přízvuk (popř. důraz). Slovosledné postavení partikule a hlavní větný přízvuk (důraz) uvěřejí tematicko-rematickou strukturu výpovědi; partikule má tedy obdobně jako větný přízvuk (důraz) funkci *rematizátoru*.

Kapitola 4. a 5. obsahují rovněž úplný výčet 73 lexémů, které byly na základě uvedených kritérií charakterizovány jako polské partikule (např. *bynajmniej nie, chyba, istotnie, jedynie, już, nareszcie, nie, poniekąd, ponoć, przynajmniej, również, właśnie, zaledwie, zapewne, zwłaszcza*).

6. kapitola podává ukázkovou podrobnou interpretaci těchto desíti vybraných partikul: *nawet* (dokonce i), *głównie* (hlavně), *tylko* (jenom), *jeszcze* (ještě), *dopiero* (právě, teprve), *wreszcie* (konečně, nakonec), *choć* (aspoň), *bodaj* 2 (aspoň), *przecież* (přece), *widocznie* (zřejmě, patrně). Vysvětlují se zde významy výpovědi s partikulemi při různých funkčních perspektívách a navrhuje se sémantické explikační formule pro dané LJ.

7. kapitola je pokusem o zobecnění sémantických charakteristik polských partikul jakožto specifické množiny LJ. Partikule tvoří podle názoru Grochowského třídu syntakticky homogenní, avšak heterogenní sémanticky; jejich jedinou všeobecnou sjednocující sémantickou vlastností je jejich *metapredikativnost* (tj. neřikají přímo nic o ne-jazykových objektech světa, přímo se týkají jediné jistých jazykových výrazů).

Grochowski dělí polské partikule sémanticky na I. LJ, jimiž se říká něco o znalosti mluvčího, pokud jde o pravdivost propozice komunikované danou výpovědí, a II. LJ, které nic takového neřikají. I. skupina se dále člení na partikule, kterými se říká, a) že mluvčí ví, že daná propozice je pravdivá (např. *oczywiście, naturalnie, faktycznie*); b) že mluvčí ví, že daná propozice je nepravdivá (*nie, bynajmniej nie, ucale nie*); c) že mluvčí neví, zda je propozice pravdivá, nebo nepravdivá, ale předpokládá, že je pravdivá (*chyba, zapewne, pewnie*); d) že mluvčí nebere odpovědnost za pravdivost propozice, protože jde o opakování soudu někoho třetího (*podobno, jakoby, rzekomo*). II. skupina partikul je sémanticky různarodější a člení se takto: a) partikule týkající se frekvence nějakého stavu věcí (*na ogół, przeważnie, z reguły*); b) partikule týkající

se temporálních relací (*dopiero, już, jeszcze, wreszcie*); c) restriktivní partikule (*tylko, wyłącznie, zaledwie*); d) partikule rozšiřující rozsah dané množiny objektů na další, které mají jistou společnou vlastnost (*również, także, też*).

V poslední, 8. kapitole vyvozuje Grochowski z předcházejících analýz a úvah praktické lexikografické důsledky. Ve slovnících by bylo třeba důsledně rozlišovat partikule od lexémů homonymních, ale příslušejících k jiným slovním druhům (např. *tylko* je partikule i spojka). Dále by měla slovníková hesla obsahovat přesný popis syntaktických vzorců vět obsahujících dané partikule jako stálou složku. Popis izolovaných partikulí odhlížející od jejich gramatických funkcí není možný. Grochowski požaduje, aby do slovníkového hesla byla vždy integrována také informace o synonymních a hyperonymních relacích a o pragmatických vlastnostech partikulí.

Grochowski shromáždil a kriticky zhodnotil všechnu závažnou literaturu předmětu, v níž stojí na prvním místě produkce polská a československá (kap. 1), a do detailu prozkoumal všechny důležitější slovníky současné polštiny, pokud jde o neflektivní slovní druhy (kap. 2). Nedůslednosti, nedostatky a chyby v dosavadních gramatických a lexikografických zpracováních této oblasti se snažil ve své monografii překonat a navrhnout dokonalejší, konzistentní teorii i metodologii popisu. Není pochyb, že tohoto cíle v zásadě dosáhl. Sám si ovšem dobře uvědomuje, že i formálně a sémanticky sebelépe vybudovaná koncepce nevyřeší všechny problémy, že například vždy zůstane jistá množina nezařazených lexémů nebo problematických případů (srov. jeho pozn. na str. 62). Dále si uvědomuje, že dokonalý popis by vyžadoval samostatnou gramatickou analýzu a sémantickou interpretaci všech zkoumaných lexémů (ve smyslu Apresjanovy „gramatiky slovníku“), jak to vzorově předvedl v kapitole 6.

Pro nás je poučné, že formálně syntaktické východisko klasifikace a zpracování neflektivních slovních druhů vede nesporně k uspokojivějším a lépe verifikovatelným výsledkům než funkčně sémantický přístup, jehož bylo použito v 2. díle *Mluvnice češtiny — Tvarosloví* (Praha 1986) a který vedl ke konstituování značně heterogenní kategorie částic (rozhodně mezi ně nepatří celá skupina tzv. částic větotvorných) a k popisu s pomocí značně subjektivních a v podstatě neverifikovatelných kritérií.

Mirek Češka

Ариадна Ивановна Кузнецова, Татьяна Федоровна Ефремова: Словарь морфем русского языка. Москва, «Русский язык», 1986, 1 136 стр.

Рецензируемый словарь представляет собой особый тип словаря современного русского языка, впервые созданный в отечественной советской лексикографии.

На современном этапе развития лексикографии можно уже говорить о разных типах словарей морфем. Среди них выделяются словари, в которых фиксируется морфемный состав слов, данных в алфавитном порядке. Появились и собственно словари морфем, прежде всего корневых, содержащие словарные статьи на корни и не приводящие словарных статей на аффиксы. Можно отметить, что предлагаемый словарь отличается от существующих словарей-корнесловов тем, что он содержит в качестве заглавных единиц не только корни, но и аффиксы (за исключением окончаний). Кроме того, очень ценным является тот факт, что в словаре прямо даются все возможные сочетания приводимых морфем друг с другом, т. е. окружения, в которых они встречаются.